

XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme

Bilgin Aydın *

An Overview of the Ottoman travelogues of the sixteenth century

Abstract ■ It will not be wrong to state that there are insufficient studies on Ottoman travelogues. We have neither an orderly catalogue, nor a complete list of these travelogues. This problem will remain until we have complete catalogues of the collections in our libraries. This article constitutes an attempt to fill a part of this gap on the basis of the available literature and information by giving an overview of the Ottoman travelogues of the sixteenth century.

Key words: Ottoman travelogues, Ottoman literature.

Seyahatnâmeler, doğrudan yazarlarının gözlemlerini birinci ağızdan aktarması, yol güzergâhları hakkında bilgi vermesi ve seyahat edilen şehirlerin tarihi için mühim bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle Osmanlı coğrafyasının ve tarihinin yazılı kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir.¹ Osmanlı coğrafyasında XVI. yüzyılda yazılan seyahatnâmeler hem edebî hem de tarihî malzeme ihtiva et-

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

1 Osmanlı seyahatnâmeleri için bkz: Orhan Şaik Gökyay, “Türkçe’de Gezi Kitapları”, *Türk Dili*, (Gezi Özel Sayısı), sayı. 258, Mart 1973, sayfa 457-467; İbrahim Olgun, ‘Gezi Kaynakçası’, *Türk Dili* (Gezi Özel Sayısı), sayı 258, Mart 1973, s. 717-726; Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nabi’nin Tuhfetül-Harameyn’i*, Ankara 2002; a.mlf., “Seyahatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 37, s. 13-16; a.mlf., “Seyahatnâme ve Sefaretnâmeler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2, İstanbul 2006, s. 327-344; Mahmut Ak, *Osmanlı’nın Gezginleri*, İstanbul 2006; Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul 2000; *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, Şeşen, R., Bekar, M. S., Gülcan ve Furat, A. H., c. I, İstanbul 2000.

mesi sebebiyle farklı alanlardan araştırmacılar için incelemeye değer özellikler taşımaktadır.²

Osmanlı nesrinde, seyahat anlatılarını da ihtiva etmesi sebebiyle ilk seyahat-nâme olarak nitelendirilen eser, *Vâkı'ât-ı Sultan Cem*'dir.³ Cem Sultan'ın, kardeşi II. Bayezid'le olan iktidar savaşını kaybetmesi üzerine Mısır'a ve sonra da Rodos şövalyelerine sığınması ile başlayan uzun esaret yıllarının anlatıldığı eser, Cem'in vefatından (900/1495) yirmi yıl sonra kaleme alınmıştır.⁴ Eserin yazarı belli de-

- 2 Osmanlılarda XVI. yüzyıla kadar ve onlardan önce Selçuklular ve Anadolu beyliklerinde seyahatnâme türünde eserlere pek rastlanmamaktadır. Fakat seyahat bahislerini ihtiva eden *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-şerife* ve bazı menakıbnameler seyahatnâme türü içerisinde değerlendirilirse bu türün Anadolu'daki başlangıcını XIV. yüzyıla kadar geriye götürmek mümkündür. Ahmed Eflaki tarafından yazılan *Menâkıbü'l-ârifin* Osmanlı öncesinde Anadolu hakkında seyahat müşahedelerini ihtiva eden ilk yerli kaynak olarak değerlendirilebilir. 670/1271 tarihinde doğan ve 719/1319'da Konya'da vefat eden Ulu Arif Çelebi, tahminen Hicri 710-719/1310-1319 seneleri arasında Mevlevîliği yaymak için Menteşe, Sivas, Ahlat, Karahisar (Afyonkarahisar), Erzurum, Akşehir, Sultaniye, Amasya, Alâiye, Tokat, Niksar, Kastamonu, Beyşehir, Lârende, Kütahya, Birgi ve Aksaray'ı muhtelif zamanlarda gezmiş, buralarda tesadüf ettiği tasavvuf ve ilim adamlarının bir kısmı ile beylerin bazılarının isimlerini vermiştir. Çelebi'nin Anadolu'da dolaştığı devir, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyetini yitirdiği ve Anadolu'da küçük ve müstakil bir çok beylerin türediği, İlhanilerin bu beylikler üzerinde nüfuzlarını devam ettirmek gayesi ile Çoban ve oğlu Demirtaş kumandasında seferler yaptığı bir devirdir. Eserin Türkçe çevirisi için bkz: Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), c. I-II, İstanbul 1986.
- 3 Eser için bkz: İsmail Hami Danişmend, "*Vâkı'âta Nisbetle Gurbetnâme*", *Fatih ve İstanbul*, II/7-12 (1954), s. 211-270; Nicolas Vatin, "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı", çev. Işık Ergüden, *Cogito*, 19 (1999), s. 161-178; Nicolas Vatin, *Rodos şövalyeleleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş Diplomasi ve Korsanlık : 1480-1522*, çev. Tülin Altınova, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2004; H. Mustafa Eravcı, "Kitab-ı Cem Sultan ve Güney Batı Avrupa" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.IX, sy.I, 2007; İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara 2006, s. 71-74; Münevver Okur Meriç, *Sultan Cem: Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara 2006.
- 4 Şehzade Cem, Fatih'in üçüncü oğlu olarak 22 Aralık 1459'da doğdu. Fatih hayatta iken Cem ve Bayezid dışındaki şehzadeleri vefat etmişti. Tahtın meşru varisleri olarak her iki şehzade de taht üzerinde hak iddia ediyordu. Fakat Yeniçerilerin desteğini alan II. Bayezid tahta çıktı. Cem ise Bursa'da hükümdarlığını ilan etti. İki şehzade 19 Haziran 1481'de Bursa'da karşı karşıya geldi. Savaşta mağlup olan Cem, Mısır'a gitti. 1482 yılında taht için ikinci bir teşebbüste bulunduysa da başarılı olamadı. Kendisine iktidar yolunun kapandığını gören Cem yeni bir arayış içerisine girdi ve Rodos şövalyelerine sığındı. Buradan da Eylül 1482'de Savoie dükalığına gönderildi. Fransız kralının izni ile 1484'de Rodos şövalyelerinin reisi Pierre d'Aubusson'un memleketi olan

gildir. Eseri ilk kez neşreden Mehmed Arif Bey, eserin bazı hususiyetlerinden yola çıkarak *Vâkı'ât*'in Cem Sultan'ın defterdarı Haydar Bey tarafından yazıldığını ifade etmiştir. Cem'in on üç yıllık gurbet hayatını anlatan *Vâkı'ât*, Osmanlı edebiyatında bir ilktir.⁵ *Vâkı'ât*, tarihçi Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'inde kaynak olarak kullanılmış fakat metin yeniden düzenlenerek coğrafi ve ictimai mevzulara ait ayrıntılar ayıklanmıştır. Sadeddin Efendi eserinde Cem'in aleyhinde bir tavır benimsemiştir.⁶

Vâkı'ât'in yazarı, Cem'in maiyetinden olup Rodos Şövalyeleri ve diğer Avrupalılar ile görüşmeler yapmış ve eserinde bunlara dair bilgi vermiştir. Eserde yer alan bilgilerin tarihi vakalarlar örtüşmesi onun güvenilir bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarın Fransa ve İtalya'yı bizzat görmüş olması ve eserin de bu ülkeler hakkında egzotik bilgiler veren ilk edebî eser olması, *Vâkı'ât*'ı pek çok yönden incelenmeye değer kılmaktadır. Fakat eserin asıl yazılış gayesi bu değildir. *Vâkı'ât-ı Sultan Cem*, Şehzade Cem'in esaret altında geçen hayatının zorluklarından bahsetmenin yanı sıra onun son nefesine kadar Müslüman kaldığını ve İslâm'ı savunduğunu Osmanlı kamuoyuyla paylaşmayı gaye edinmiş görünmektedir.⁷

Vâkı'ât-ı Sultan Cem'in yazarı eserine, Cem'in doğum tarihi, eğitimi, idari tecrübeleri ve yazdığı eserler hakkında bilgi vererek başlar. Eser bu özelliği dolayısıyla bir Osmanlı şehzadesinin hayatının kronolojik bir şekilde verilmesi bakımından

Limousin'e yerleşti. Cem 1489'da Roma'ya, Papa'nın yanına gönderildi. Fakat Fransız ordusu İtalya'yı işgal edince kral Charles, Cem'i yanına aldı. Cem kralla Napoli'ye giderken 24 Şubat 1495'de öldü. Cenazesi ancak 4 yıl sonra Anadolu'ya gönderildi ve Bursa'ya defnedildi. Cem'in hayatı için bkz: Mahmud H. Şakiroğlu, "Cem Sultan", *DİA*, c. 7, s. 283-4; Nicolas Vatin, *Sultan Djem*, TTK, Ankara 1997; İ.H. Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951.

5 Meçhul yazar, eserine *Vâkı'ât-ı Sultan Cem* adını verdiğini kitabın yazılış sebebine dair kısımda açıklar: "Bu kitâb-ı hoş hitâb (u) pür şikâyet-i şîrin hikayeti ki *Vâkı'ât-ı Sultan Cem* demek ile mevsûmdur; cem ve tedvîn olunması tariki ile ...". (Vatin, "Bir Osmanlı Türkü" s. 165-166).

6 *Tâcü't- Tevârih*, c. II, s. 32'den nakleden Vatin, a.g.e, s. 378.

7 Cem, iktidar mücadelesini kaybettikten sonra Avrupa'daki ittifak arayışlarının da bir sonuç vermeyeceğini kavramıştı. Çok iyi bir eğitim almış olan Cem, hem Osmanlı siyasi yapısının hem de ulemânın kendi iktidarı için aşılabilir bir engel olduğunu ayrıca dinî hassasiyetinin de Avrupa'dan bir güçle ittifaka asla müsaade etmeyeceğini Papa VIII. Innocentus'a şu sözlerle ifade etmişti: "Ben sizin reyünüz üzere Üngürüs'e varıcak onun askeriyile ehl-i İslâm üzerine varmak lâzım gelir. Anların üzerine bu vech ile varıcak ol yerin ulemâsı benim küfrüme hükmederler. Ben hod dinimi cihân saltanatına vermezim. Osman memleketi kande kaldı." Vatin, a.g.m., s. 165.

da ilktir. Yazar bütün tarihleri dikkatli bir şekilde kaydetmiştir. Yazarın Roma ve Fransa hakkındaki gözlemleri, XV. Yüzyıl Avrupa toplumu için bir Osmanlının görüşlerini yansıtmaları bakımından büyük önem taşır. Eserde kadınların rahat tavırlarından Papa'nın ayağının öpülmesine kadar bir Osmanlı için garip görünen hususlara dikkat çekilir. Eserde balina avı, çayır ekimi, havuzda balık yetiştirilmesi, ordular, çok katlı evler ve panayırlara dair gözlem ve bilgilere de yer verilmiştir.

Vâkı'ât'tan sonra Cem'in hayatına ve yaşadıklarına dair kaleme alınmış ve *Vâkı'ât*'la metin bakımından ortak hususiyetlere sahip olan ikinci bir eser mevcut olup bu eser ise *Gurbetnâme* adını taşımaktadır. *Gurbetnâme*, *Vâkı'ât*'a nisbetle daha hacimli bir eser olmakla beraber verdiği bilgiler bakımından daha muhtasardır. Mehmet Arif Bey'in tesbitine göre *Gurbetnâme* ile *Vâkı'ât-ı Sultan Cem*'in baş kısımları birbirinin aynıdır. Yirmi üç sayfalık ilk kısımları birbirinin aynı olan bu iki eserin sonraki bölümleri muhteva bakımından birbirinden tamamen ayrılmaktadır. *Vâkı'ât*, Sultan Cem'in ölümüne kadar bütün olayları düzenli bir şekilde kaydetmişken *Gurbetnâme* ise Şehzade Cem'in Roma'da Papa ile çok uzun bir dini tartışmasına yer vermekte olup, Şehzade'nin Roma'dan sonraki hayatı hakkında *Gurbetnâme*'de bilgi yoktur. Müslümanlık ve Hristiyanlık arasında mukayeselerin yapıldığı bu görüşmeler, eserde Cem Sultan'la Papa arasında karşılıklı konuşma ve tartışmalar şeklinde cereyan etmiş gibi gösterilmektedir.⁸

Vâkı'ât'ın sonunda eserin 920/1514 yılında yazıldığı kayıtlı olmasına rağmen *Gurbetnâme*'de eserin yazıldığı tarihe dair bir kayıt yoktur. *Gurbetnâme*, İ. H. Danişmend'e göre Kanûni döneminin başlarında yazılmış olmalıdır. Yani her iki eser de birbirine yakın tarihlerde yazılmıştır. *Gurbetnâme*'de yazarın kimliğini öğrenebileceğimiz bir kayıt yoktur. Fakat o da Haydar Bey gibi Cem'in maiyetinden olmalıdır.

Gurbetnâme ilk olarak İsmail Hami Danişmend tarafından yayınlanmıştır. Nicolas Vatin ise *Gurbetnâme* ile *Vâkı'ât*'ı birlikte neşretmiştir. Vatin'in eserinin birinci bölümünde Cem Sultan'ın hayatı hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümünde metinlerin hususiyetleri ve yazarları üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde metnin transkripsiyonu ve Fransızca'ya tercümesi yapılmıştır. Son bölümde ise Guillaume Caoursin'in Sultan Cem hakkındaki Latince eserlerinin Fransızcaya çevirisi yapılmıştır.⁹

8 İsmail Hami Danişmend, "*Vâkı'âta Nisbetle Gurbetnâme*", *Fatih ve İstanbul*, II/7-12 (1954), s. 211-270.

9 Nicolas Vatin, Viyana Milli kütüphanesi nüshası ile TOEM'de yayınlanan nüshayı karşılaştırmıştır: Nicolas Vatin, *Sultan Djem*, Ankara 1997. *Gurbetname* hakkında en son olarak Kenan Beşirov tarafından bir dil incelemesi yapılmıştır: *Gurbetname-i*

Vâkı'âtla aynı dönemde yazılmış bir diğer seyahatnâme ise Ali Ekber Hıtâî'nin *Hıtâyınâme*'sidir. *Hıtâyınâme* XVI. yüzyılın başlarında Çin'e seyahat etmiş olan Ali Ekber tarafından yazılmış olup eserin aslı Farsçadır.¹⁰ Yavuz Sultan Selim döneminde eserini kaleme alan Ali Ekber, *Hıtâyınâme*'de Çin coğrafyasını tanıtmayı gaye edinmiş ve Çin Seddi, Kuzey Çin ve Doğu Türkistan'ı kapsayan bölge hakkında bilgi vermiştir.¹¹ *Hıtâyınâme* hem muhtevası hem de Osmanlıların Çin hakkında doğrudan bir Osmanlı kaynağından bilgi aldıkları ilk eser olması dolayısıyla dikkate değer bir seyahatnâmedir.¹² Kaynaklarda Ali Ekber'in tüccar

Sultan Cem: Giriş, İnceleme, Sözlük, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

- 10 Orhan Şaik Gökyay, eserin Farsça olarak yazılmasını XVI. yüzyılda İran edebiyatı ve dilinin Türk toplumunda büyük bir yer tutmasına ve hükümdarlar ve şehzadelerin Türkçe kadar Farsçayı da biliyor olmalarına bağlar. ("Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili*, Gezi Özel Sayısı, sayı: 58, (Mart 1973), s. 459).
- 11 Eser için bkz: Orhan Şaik Gökyay, *Katip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara 1982, s. 187-197; aynı müellif "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili*, Gezi Özel Sayısı, sayı: 58 (Mart 1973), sayfa 457-467; Mahmud Ak, *Osmanlı'nın Gezginleri*, İstanbul 2006, s. 25-28; Zeki Velidi Togan, "Ali Ekber" *İA*, c. I, s. 318-319; aynı müellif, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 249; Süheyl Ünver, "Katip Çelebi'nin *Cihannüması*'nda Çin ve Hitay Hakkında Verilen Malumatın Kaynağı Üzerine", *Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 137-140; Fuad Köprülü "Acâibül-Letâif", *Millî Tettebular Mecmuası*'nın Kitabiyat Tenkitleri kısmında c. II, sayı:5, s. 354; Paul Kahle, "Eine islamische Quelle über China um 1500", *Acta Orientalia*, XII, Leiden, 1934, s. 91-110; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev: Prof Dr. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992 s. 31.
- 12 Çin eski İslâm müellifleri tarafından, Çin'de hüküm süren Ts'in ismindeki sülaleye atfen Sîn şeklinde isimlendirilirken daha sonra Orta çağlarda Kuzey Çin için Hıta, Kitay veya Hitay adı yaygınlık kazanmıştır. Bu ad ise, Çin'e hakim olan Hıtan kavimlerinin isminden alınmıştır. (P. Kahle, "Türk Coğrafyacılarının Tasvirine Göre Çin", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II/1 (1956-57), s.91.) Hitay isminin menşeiyle ilgili olarak da Muhaddere Özerdim şu bilgileri vermektedir: "Çinlilerce Ch'i-ten (Kıtan) olarak bilinen bu kavim; İslâm menbalarında Kitay veya Khitay *Divanü Lügati't-Türk*'te Khitay-Hitay-Sin yani Kuzey Çin (Güney Çin, Masin) olarak geçer. O zaman Ruslar Çin hakkında birşey bilmedikleri için Kuzey Çin'deki bu kavmi nazar-ı itibare alarak Kuzey Çin'e Khitay adını vermişlerdir. İslâm âlimleri ve Orta çağ Avrupası da bunu bu şekilde kabul etmişlerdir. Demek oluyor ki evvela Türkler sonra Türklerden alarak Rus'lar Çin'e Ch'i-tan'dan alınarak Kitay veya Hitay demişlerdir. Bu şekilde Kıtan'lar onuncu asırda Kuzey Çin'e hâkim olduktan sonra adları Kuzey Çin'i göstermekle beraber bütün Çin'e alem olmuştur. Bugün bile Rusya, İran ve Türkistan Çin'e Kitay derler. *Acâibül-Letâif* isimli *Hitay Sefaretnamesi* de Hitay adının hala bütün Çin için kullanıldığını ve devam ettiğini gösteriyor. Halbuki, kitabın yazıldığı, yani sefaret heyetinin Çin'e gittiği yıllarda (1419-1421) Çin'de Ming sülâlesi vardı (1368-1644).

olduğu kayıtlı olmakla beraber eserin ticari bir seferle ilgili olarak yazılıp yazılmadığı belirtilmemiştir. Hıtâî nisbesiyle tanınan Ali Ekber'in eserindeki bilgilerden hareketle onun Horasan veya Maverâünnehr'den olabileceği ileri sürülmüştür.¹³

922/1515 yılında kaleme alınan eser önce Yavuz Sultan Selim'e ve onun vefatını müteakip Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmuştur.¹⁴ *Hutâyname* III. Murad zamanında Türkçe'ye çevrilmiş ve bu tercüme 1270/1853 yılında *Kânunnâme-i Çin ü Hutâ* ismiyle İstanbul'da neşredilmiştir. Bu neşir bazı kaynaklarda *Tercüme-i Târih-i Nevâdir-i Çin ü Maçin* olarak da kaydedilmektedir.¹⁵

Ali Ekber yirmi bir bölüm halinde düzenlediği eserinde kendi muasırı olan Ming hanedanı hakkında geniş bilgi vermiş Çin devlet teşkilatı, Çin'de uygulanan kanun, dinler, örf adet, cemiyet hayatı, ticari ve zirâî faaliyetler, Çin'in komşularıyla olan ilişkileri, resim sanatı, festivaller, tarihî olaylar, askerî ve sivil hayat, posta teşkilatı, menziller ve Çin Müslümanlarından ve Müslümanların saray ve şehirlerdeki yaşantılarından ve görevlerinden bahsetmiştir.

Paul Kahle'nin *Hutâyname*'nin Farsça nüshaları üzerinde yaptığı araştırmalar, eserin ilmi değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Kahle, eserin Çin müslümanlarının tarihi bakımından ilgi çekici olduğunu söyler. II. Beyazıd döneminde Çin'e giden Ali Ekber, XVI. yüzyılın başında Pekin'de bulunan büyük bir camiden bahsetmektedir. Eser hakkında malumat veren Kahle, Pekin camiindeki imamlık

Hitaylar (Kitanlar) ise bu tarihte çoktan munkariz bulunuyorlardı." ("Çin kaynakları ile Hitay Sefaretnamesi (*Acâibül-Letâif*) arasındaki ilgi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı 2, 1946, s. 168).

- 13 İsmail Aka'nın, İrec Afşar neşrine dair yazdığı tanıtma yazısı için bkz: *Belleten*, 197 (1986) s. 603-606
- 14 *Hutâyname*'nin Âşir Efendi'deki Farsça nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, numara 249) yazılış tarihi "âhir-i şehri Rebiulevvel sene isnâ ve ısrûn ve tis'âmi'e" (21-30 Rebiulevvel 922) şeklinde kayıtlıdır. Bu kayıtda eserin İstanbul'da yazıldığı ve *Hutâyname* şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.
- 15 Eserin müellif hattı ile olan nüshası: Âşir Efendi Ktb. Mustafa Efendi Vakfı 609-610 ve Âşir Efendi Vakfı 249. *Çin ü Maçin Diyarı Ahvalin Beyan İder* ismiyle Çağatayca mensur: Ayasofya Ktb., 3188. *Tarih-i Çin Maçin* ismiyle H. 1136/1723, talik, Topkapı sarayı, hazine, 1566. Tercüme bir nüsha: Esad Efendi Ktb. 2107 ve 1852, 1853. Süheyl Ünver'in kaydına göre Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi 1963 numarada *Asafnâme-i Lütfi Efendi* isimli eserle aynı cilt içerisinde *Hutâyname*'nin bir tercümesi kayıtlı bulunmaktadır (varak 7-42a). Nuruosmaniye Ktb. 3095, Esad Efendi nüshaları ile Veliyyüddin Efendi ve Nuruosmaniye nüshaları *İstanbul Kitaplıkları Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nda "Tercüme-i Kanunname-i Çin ve Hatay ve Hutan" başlığıyla "Kanunnameler ve Emirnameler" bölümünde tanıtılmıştır (10. Fasikül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951 s. 810-812.).

görevinin ırsı olduğunu ve hatta XVI. yüzyılda Ali Ekber'in ziyaret ettiği cami imamının torunlarının XX. yüzyılda bile görevde olduğunu belirtmektedir. Pekin müslümanları ve cami imamlarının cedleri Kanton'dan Pekin'e hicret etmiş bir topluluktur. Ayrıca Çin hükümdarının sarayında görev yapan hadım ağalarının ekserisi Müslümandır ve bunlar o tarihte büyük bir nüfûza sahiptir. Ali Ekber eserinde, muasırı olan Çin hakanının saray hizmetlerindeki müslümanlarla yakınlığından bahsetmiş ve Ming hanedanının İslâm'a karşı ilgi duyduğunu belirtmiştir. Paul Kahle de dönemin çini sanatındaki İslâm tesirinin çok bariz olduğunu söylemektedir.¹⁶

Ali Ekber'e göre Çin sarayında Müslüman elçiler diğerlerinden daha ayrıcalıklı olarak karşılanmaktadır. Bunda, Çin sarayında görev yapan Müslüman bürokrat ve hanedan mensuplarının rolü olduğu açıktır. Ali Ekber Ming Sülalesinin 6. İmparatoru Ching-t'ai'nin (1450-1456) Müslüman olduğunu da iddia eder. Lin Yih-Min, bu bilgilerin doğruluğuna dair kaynaklarda bir kayda rastlanmadığını ifade etmekle beraber Ming Sülalesinin kurucusu İmparator T'ai-tsu'nun 1368 senesinde Nanking'de bir cami yaptırdığını ve bu imparatorun akrabalarının arasında Müslümanların mevcut olduğunu ve İmparatorun kendisinin de Müslüman olabileceğini ifade eder.¹⁷

Hıta'yı'nin eseri üzerine bir doktora tezi hazırlayan Lin Yih-Min, yazarın bizzat Çin'e gittiği ve Çinlilerle uzun zaman birlikte yaşadığı fikrinin şüpheli olduğunu söyler.¹⁸ Lin Yih-Min Ali Ekber'in eserinde anlattığı Çin devlet teşkilatına ait bilgilerin kendisinin ziyaret ettiği döneme ait olmaması ve seyahat güzergâhı ve bu güzergâhdaki şehirlerden bahsetmemesi sebebiyle,¹⁹ Ali Ekber'in Çin'e gitmemiş olabileceğini veya eserini Çin'ce veya Farsça eserlerden faydalanarak yazmış olabileceğini ileri sürer.²⁰ Çin'in Moğol hakimiyetine girdiği dönemden itibaren,

16 P. Kahle, "Türk Coğrafyacılarının Tasvirine Göre Çin", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II/1 (1956-57), s. 95.

17 a.g.e, s.4

18 Lin Yih-Min, *Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Tai-Pei 1967, s. 1-2.

19 XIII. yüzyılda Çin'e giden seyyahlar ve tacirler iki ana güzergâhı kullanıyorlardı. Bunlardan Anadolu'yu Çin'e bağlayan yol, Trabzon, Tebriz, Irak-ı Acem, Horasan, Bedahşan, Pamir, Tanrıdağı'nın güney eteği, Lab-nor ve Tun-huang güzergâhını takip ediyordu. 1275 yılında Çin'e giden ünlü İtalyan seyyahı Marco Polo ve 1419 senesinde seyahat eden Gıyaseddin Nakkaş bu yolu takip etmişti. Fakat Ali Ekber eserinde gerek gidiş yolculuğu gerekse dönüşü hakkında takip ettiği güzergâhlarla ilgili bilgi vermemiştir. Lin Yih-Min, *Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Tai-Pei 1967, s. 1-2.

20 *Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Tai-Pei 1967.

Çin ve Batı arasında ticari ve siyasi münasebetlerin geliştiğine dikkat çeken Lin Yih-Min, İslam ülkelerinden Çin'e çok sayıda tüccar ve elçinin seyahat etmiş olduğunu ifade etmektedir. Ali Ekber'in seyahatnâmesi, Çin hakkında yazılan eser ve sayahatler arasında en kapsamlısı olması sebebiyle eserin nasıl hazırlandığı, telif veya tercüme olup olmadığı hakkında bir hüküm vermek için Çin'den bahseden eserlerle mukayeseli olarak incelenmelidir. Çin'e Ali Ekber'den önce gidenler arasında 844-848 yılları arasında İbn Hurdazbih, 851 yılında tacir Süleyman, 916 senesinde Ebu-Zeyd, 988 senesinde Ebül-Ferec, 1345 senesinde İbn Batuta, 1419 senesinde Gıyaseddin Nakkaş'ın isimleri sayılabilir. Bu seyyah ve tacirler Çin'de gördüklerini seyahatnâmeler şeklinde kaleme almışlardı. Lin Yih-Min'e göre Ali Ekber, bu kaynakları kullanarak eserini yazmış olmalıdır.²¹

Ali Ekber Hıtâî eserini yazarken sadece kendi müşahedelerini nakletmemiş kendisinden önce Çin hakkında bilgi veren eserlerden ve özellikle de Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Hıtay Sefaretnâmesi*'nden faydalanmıştır.²² *Hıtay Sefaretnâmesi*, Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un Çin İmparatoruna gönderdiği elçilik heyetine katılmış olan Hoca Gıyaseddin tarafından yazılmıştır. Hoca'nın sefaret heyetine katılmasını Şahruh'un oğlu Herat valisi Baysungur istemiştir. 1419 (822) yılında elçilik heyetiyle birlikte Herat'tan yola çıkan müellif Hıtay'a kadar gördüğü şehirleri ve yaşadığı olayları kaydetmiş ve üç yıl sonra (1422/825), *Hıtay Sefaretnâmesi* veya *Acâibü'l-Letâif* olarak da isimlendirilen eseri yazmıştır.²³ Farsça olarak kaleme alınan *Hıtay Sefaretnâmesi* kendisinden sonra yazılan pek çok umumi tarih eserine kaynaklık etmiş, kimi zaman aynen iktibas edilmiş kimi zaman da özetlenerek kullanılmıştır. İran tarihçileri eserlerinde Çin'le ilgili bilgileri

21 Lin Yih-Min, s.20.

22 Lin Yih-Min, Ali Ekber'in Gıyaseddin Nakkaş'tan çok az istifade ettiğini, Ali Kuşçu'nun bugün kayıp olan Çin seyahatnâmesinden ise eserinde bahsettiğini söylemektedir. Eseri Türkçe'ye tercüme eden mütercim, Ali Ekber'in verdiği bilgilere bazı ilaveler de yapmıştır. Bu da bize Osmanlıların Çin'le yakından ilgilenmekte olduğunu göstermektedir.

23 Farsça olan seyahatnâme, III. Ahmet zamanında Damat İbrahim Paşa'nın emriyle Şeyhülislâm Küçük Çelebizade İsmail Asım Efendi tarafından 1727 (1140) da Türkçe'ye çevrilmiştir. Seyahatnâme Ali Emiri tarafından bir mukaddime ile beraber neşredilmiştir (İstanbul 1331). Eserin Ali Emiri tarafından yapılan neşri, Emiri'nin İskodra'da maliye müfettişi iken bulduğu nüsha esas alınarak yapılmıştır. Fakat bu nüshanın eksik bir tercüme olması ve neşredilirken naşirin eser üzerindeki tasarrufları sebebiyle bu neşir, Fuad Köprülü tarafından sert bir tenkide maruz kalmıştır. Hıtay Sefaretnâmesi Muhaddere Özerdim tarafından sadeleştirilerek yayınlanmış ve bu sadeleştirme de Köprülü'nün tenkidinden faydalanılarak düzeltmeler yapılmıştır ("Çin kaynakları ile Hıtay Sefaretnâmesi (*Acâibü'l-Letâif*) arasındaki ilgi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı 2, 1946, s. 153-250).

bu kaynaktan naklen vermişlerdir.²⁴ *Hitay Sefaretnâmesi* Osmanlı coğrafyasında da tanınmış ve İran tarihçiliğinde olduğu gibi Türk tarihçiliğinde de Çin hakkında sıklıkla müracaat edilen bir kaynak vazifesi görmüştür.²⁵ Mesela Katip Çe-

- 24 Eserin Ali Emiri tarafından yapılan neşrinin mukaddimesinde eserden, önce Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandi'nin *Matlau's-Sadeyn*'inde bahsedildiği, ondan da *Habibü's-Siyer*'e nakledildiği yazılmıştır. Fuat Köprülü, Ali Emiri'nin kaynaklar hakkındaki bilgiyi *Keşfü'z-Zünun*'dan eserleri tahkik etmeksizin aldığını belirtmiştir. Ali Emiri'nin neşrinde *Matlau's-Sadeyn*, *Acâibü'l-Letâif*den bahseden ilk eser olarak gösterilmiş fakat Köprülü eserden, önce Hafız Ebru'nun *Zübdetü't-Tevarih*'inde bahsedildiğini ve *Matlau's-Sadeyn*'e buradan iktibas edildiğini kaydetmiştir. Aynı yanlışlık *Tenkihü't-Tevarih*'in yazarı Hezarfen Hüseyin Efendi ve Almanyalı müsteşrik Charles Schefer tarafından da tekrarlanmış ("Acâibü'l-Letâif", *Milli Tettebular Mecmuası*'nın Kitabiyat Tenkitleri kısmında c. II, sayı:5, s. 351-368).
- 25 Katip Çelebi *Cihannümâ*'nın "Ahvâl-i Saltanat" kısmında *Acâibü'l-Letâif*'den yararlanmış ve eserin ismini *Ruznâme-i Hatâi* şeklinde kaydetmiştir. Katip Çelebi *Cihannümâ*'nın Çin'le ilgili bölümünde *Acâibü'l-Letâif*i kaynak olarak kullandığını şu ifadelerle kaydediyor: "*Kanunnâme-i Hatay*'dan mâadâ bir de *Ruznâme-i Hatâi* tercümesi vardır ki Timur'un oğlu Şahruh Mirza Horasan'da Padişah iken 822 senesinde ayân-ı devletinden Şadi Hocayı Hatay hânına elçi gönderip erbab-ı maarifden Hoca Giyaseddin Nakkaş'ı bile komuştu ve ferman etti ki Herat'tan çıkıp gelince gördüğü umuru ve vekayii yaza. Mezbur dahi memur olduğu üzere yazup üç seneden sonra geldikte nakil tarikiyle mestur ve bu hilâlde tercüme tarikiyle mezkûrdur". *Cihannümâ*, Müteferrika neşri, s. 166'dan nakleden Süheyl Ünver, "Katip Çelebi'nin *Cihannüması*'nda Çin ve Hatay hakkında verilen malumatın kaynağı üzerine", *Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 137-140. Osmanlı müelliflerinin *Acâibü'l-Letâif*den yaptığı nakiller hakkında Fuat Köprülü daha tafsilatlı bilgi vermektedir: "Acem müverrihleri arasında bu kadar şöhret ve ehemmiyet kazanan *Hitay Sefaretnamesi*, bizim Osmanlı müelliflerinin nazar-ı ehemmiyetinden de kaçmadı. Katip Çelebi, *Cihannüması*'nın *Hitay* faslını yazarken Ali Ekber Hıtâi'nin *Kâunnâme-i Çin ü Hıtâ*'sıyla bu meşhur sefaretnameye müracaat ettiği gibi (*Cihannümâ*, İbrahim Müteferrika tab'ı, s. 166), Hezarfen Hüseyin Efendi de *Tenkihü't-Tevarih*'nin "Ahval-i Saltanat-ı Hıtay" mebhasinde bi'l-vâsıta yine bu iki esere -daha doğrusu Katip Çelebi'nin *Cihannüması*'na- müracaat etmiştir (Halis Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha). Katip Çelebi ve ondan naklen Hüseyin Efendi sefaretnameyi *Ruzname-i Hıtâ* nâmı altında ve *Habibü's-Siyer*'den naklen zikr etmektedirler. Maamafih bu sefaretname yalnız büyük tarihi eserlere nakledilmekle kalmayıp, fevâid ve letâif-i târihiyyeden bâhis eserlere de ihtisâren alınmıştır ki, bu meyanda Ahmed bin Muhammed bin Abdülgaffar Kazvini'nin *Nigaristan*'ını zikredebiliriz (Aşir Efendi Kütüphanesi, Mustafa Efendi Vakfı, numara 922). Şeyhülislam Yahya Efendi'nin meşhur tercümesinden başka 1003'de vefat eden Altı Parmak Mehmed Efendi'nin *Nüzhetü'l-Cihân ve Nâdiretü'z-Zamân* ünvanlı *Nigaristan* tercümesinde de gerek bu sefaretname, gerek yine Şahruh Mirza'nın Hind hükümdarı Baysungur'a gönderdiği heyet-i sefaretin ruznamesi, hulâsaten ve

lebi, Cihannüma'nın Çinle ilgili kısmında doğrudan bu kaynaktan aktarmalar yapmıştır. *Hıtay Sefaretnâmesi* XVII. yüzyıldan itibaren de batılı seyyahların ve tarihçilerin de eserlerine konu olmaya başlamıştır.²⁶

Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Hıtay Sefaretnâmesi* gibi Ali Ekber'in *Hıtây-nâme*'sinin de *Cihannüma*'nın kaynakları arasında önemli bir yeri vardır. *Hıtây-nâme*, Katip Çelebi tarafından Çin ve Hıtay hudutları hakkında verdiği bilgiler bakımından tenkit edilmiş ve eserin müellifi meçhuldür denilerek "ekseri lâf ü güzâf olan kelâmına iltifat ve itibar edilmediği" belirtilmiştir. Fakat Katip Çelebi, "İklim-i Hatay'a münasip bazı hikâyeleri" *Hıtây-nâme*'den alarak eserin yirmi bâbını da hemen aynen eserine nakletmiştir. Hezarfen Hüseyin Efendi de *Tenkihü't-Tevârih*'inde Çin'le ilgili bilgileri *Cihannüma*'dan almıştır.²⁷

Abdürrezzak Semerkandi'den naklen, mezkurdur (Darülfünun Türk Tarihi Edebiyatı Kütüphanesi'ndeki nüsha). Gıyaseddin Nakkaş sefaretnamesinin türkçeye tercüme edildiği, *Cihannüma*'daki -Ol umur-ı ma'ruza *Habibü's-Siyer*'de *Matlau's-Sâdeyn*'den nakil tarikiyle mestur ve bu hilâlde tercüme tarikiyle mezkurdur- ifade-sinden ki -şu son cümle, Schefer'in mülahazası vechile, muhakkak tâbî' tarafından ilave edilmiştir- anlaşıyor."

26 Ali Ekber'in eseri Batıda ilk olarak Türkçe tercümesi vasıtasıyla tanınmıştır. Fleisher, *Kleine Schriften*, III, Leipzig 1888, s.214-225'ten nakleden Lin Yih-Min, s.2. Daha sonra eseri Farsça aslından inceleyen Ch. Schefer eserin bazı bölümlerini Fransızca'ya tercüme etmiştir. Paul Kahle, Farsça nüshaları karşılaştırarak eserin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi vermiş ve Aşir Efendi nüshasını esas alarak eseri yayına hazırlamış fakat bu çalışma neşredilmemiştir. Eser üzerinde *İslâm Ansiklopedisi*'nde bir madde de yazan Zeki Velidi Togan (c. I, s. 318-319.) yapılan çalışmaları değerlendirmiş ve eserin değerini tebarüz ettirmiştir. Eserin Farsça nüshalarına dayalı tenkitli bir metni İrec Afşar tarafından yayınlanmıştır. Bu yayında Türkçe tercümenin tıpkı basımı da bulunmaktadır. Ahmet Taşağıl, "Hıtây-nâme", *DİA*, c.17, s.404-405. Eserin Farsça aslının neşri ve Batı dillerine yapılan tercümeleri hakkında Zeki Velidi Togan da *Tarihî Usul* isimli eserinde şu bilgileri vermektedir: "M. Quatremere tarafından Fransızcaya tercüme edilerek neşredilmiştir. *Notices et Extrits des Manuscript*, t. XIV, p. 308-341, 387-426. Metnin aslı Muhammed Şafî tarafından Abdürrezzak Semerkandi, *Matlau's-Sadeyn*, neşri Lahor 1941, s. 477-531'de Hafız Ebru ile karşılaştırılarak neşredilmiştir. Bu zat bu seyahatnâmenin Hafız Ebru'daki şeklini Calcutta'da *Oriental College Magazine*, 23 (1940)'ta ayrıca neşretmiştir".

27 Fuat Köprülü eserin tercümesi ve batıda bu eser üzerinde yapılan çalışmalar için şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Murad-ı Salis zamanında, meçhul biri tarafından *Kanunname-i Çin ü Hıta* ünvanı ile ihtisaren tercüme edilerek İstanbul kütüphanelerinin bazılarında -mesela Esad Efendi kütüphanesinde 2107 numarada *Tarih-i Hakan-ı Çin Ali el-Kuşî* namı altında- tesadüf olunan ve Katip Çelebi'nin *Cihannüması* ile bilvasıta, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Tenkihü't-Tevârih*'ine mehzaz teşkil eden bu

Yavuz döneminde yazılan eserlerden sonra Hacı Hatib Mahmud tarafından muhtemelen 1531-1532'den sonra yazılan *Seyahatü'l-Kübrâ ve Müfredâtü'l-Eribbâ*, ilk Osmanlı seyahatnâmeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Amerika'nın keşfinden bahseden ilk eserlerden biri olan eserde İspanyol gemicilerinin seferlerinden, kralın bu seferleri teşvik etmesinden, İspanya şehirlerinden ve tarihi yapılarından bahsedilir. Yazar Atlas Okyanusu'nda gördüğü balinalardan da eserinde bahseder.²⁸

Trabzonlu Âşık Mehmed'in *Menazirü'l-Avâlim* adlı coğrafya eseri kendi seyahat ve müşahedelerine ait metinler ihtiva ettiği için seyahatnâmeler içerisinde bu esere de yer verilebilir. Trabzon'lu olan ve 1556-7 yıllarında doğduğu tahmin edilen yazar, yirmi yaşlarında seyahat etmeye başlamış ve 25 yıl süreyle Osmanlı coğrafyasının tamamına yakın bir bölümünü dolaşmıştı. Müellif, eserini 1005/1596 yılı muharrem başlarında yazmaya başlamış ve yazmaya beş ay kadar ara verdikten sonra 1006/1597 senesi Ramazanı başlarında eserini tamamlamıştır. Eski kaynaklardan ve kendi müşahedelerinden yararlanarak hazırladığı eserin en önemli bölümleri onun kendi gördüklerine dayanarak verdiği bilgilerdir. Mehmet Âşık'ın seyahat güzergahında yer alan son şehir, 1596'da ziyaret ettiği Şam'dır. 28 *manzaraya* ayrılmış ve *iklim-i örfi* üzere tasnif edilmiş olan eserde özellikle Rumeli ve Doğu Avrupa şehirleri üzerinde daha çok durulmuştur.²⁹

Seyahatnâmeler hakkında yapılan çalışmalarda ihmal edilmiş eserlerden birisi de Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-Âdâtî'z-Zâhire* adlı Mısır seyahatnâmesidir. Muhtemelen adı sebebiyle seyahatnâme araştırmacılarının dikkatini çekmeyen bu eser, Türkçe seyahat edebiyatının en orijinal örneklerinden biri kabul edilebilir. 60 kadar eseriyle XVI. yüzyıl Osmanlı entellektüellerinin en

eser 1280'de pek mahdud olarak Mühendishane Matbaası'nda basılmıştır. Avrupa'da ibtida Alman müstşriklerinden Fleischer'in (1851), sonra Zenger'in (1876) nazar-ı dikkatini celbeden bu eserin birinci, yedinci, onbeşinci bablarının metin ve tercümesini de, bu hususta mühim bir mukaddime ile beraber, Fransız müstşriki Charles Scheffer Paris Elsine-i Şarkıyye Mektebi'nin 1883'de Leyd'de münakid Altıncı Müstşrikin Kongresi'ne ithafen çıkardığı "Melanges Orientaux" ünvanlı eserde neşretmiştir. " (Acâibü'l-Letâif", *Milli Tettebular Mecmuası*'nın Kitabiyyat Tenkitleri kısmında c. II, sayı:5, s. 354).

28 Mikail Bayram, "Bir Osmanlı Seyyahı Hacı Hatib Mahmud ve *Seyahatü'l-Kübrâ ve Müfredâtü'l-Eribbâ* Adlı Eseri" *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Bildiriler, Konya 2000, s. 251-255; Osman Gümmüşçü, *Tarihi Coğrafya: Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod*, İstanbul 2006, s. 121.

29 Eser üç cilt halinde Mahmut Ak tarafından neşredilmiştir: Âşık Mehmed, *Menazirü'l-Avâlim*, haz. Mahmut Ak, c. I-III, TTK, Ankara 2007.

seçkin simalarından olan Âlî, son eserlerinden biri olarak kaleme aldığı *Hâlâtü'l-Kahire*'de Mısır'ın toplum hayatı hakkında çok ilginç gözlemlerde bulunur. 1541-1600 yılları arasında yaşamış olan Gelibolulu Mustafa Âlî, 21 yaşında iken Lala Mustafa Paşa'nın yanında sır kâtibi olarak çalışmaya başlamıştı. Paşa Yemen serdarlığına tayin edildiğinde Âlî de onunla beraber 1568 yılında Mısır'a gitmişti. Bu seyahat Âlî'nin Mısır intibalarının ilk evresini oluşturmaktadır. Âlî, Mısır'a ikinci seyahatini, deniz yolculuğundan nefret etmesi ve korkmasına rağmen, Cidde Emmini olarak tayin edilmesi üzerine, Temmuz 1599'da deniz yoluyla yapmıştı. İstanbul'dan Kahire'ye deniz yolu ile giden Âlî, eserini 1599 yılında, Kahire'de kaldığı dönemin ilk üç ayı içerisinde kaleme aldı. Kahire'de kaldığı süre içerisinde Mısır halkı ve geleneklerini inceledi. Meslek hayatının son yıllarında Âlî, yeni edebi türler ortaya koyma gayesiyle toplumu gözlemlemeye ve güncel konularda eserler vermeye çalıştı.³⁰

Âlî, eserini, arkadaşlarının Mısır hakkındaki düşüncelerini yazmasını talep etmeleri üzerine kaleme almıştır. Kitap, Mısır'ın tufandan önceki ve sonraki durumunu anlatan bir mukaddime ile başlar. es-Süyûtî'nin *Hüsnü'l-Muhâdara fî Abbâri Mısr ve'l-Kâhire* adlı eserinden derlenen bu girişten sonra birinci bölümde Mısır'ın şehir ve insanları hakkında sosyolojik değerlendirmeler yapılmakta; Nil nehri, piramitlerin yaptırılması ve Mısır halkının âdetlerinden bahsedilmektedir. Bu bölümde şehrin ve insanların olumlu yönleri öne çıkarılmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde ise, Mustafa Âlî'ye göre Mısır halkının kötü adetleri ve çirkin işleri anlatılmaktadır. Âlî, Mısırlı kadınlar ve adetleri üzerinde durmuş, erkeklerin kıyafetlerinden, yemeklerden ve düğünlerden de bahsetmiştir. Mısır'ı idare eden beylerbeyi, bey ve kadıların yönetim tarzları ve şahsiyetleri hakkında da değerlendirmelerde bulunan Âlî, ikinci bölümde Hz. Ömer'in Mısır'ı fethinden Osmanlı idaresine geçişine kadar olan tarihi olayları da özetlemiştir. Kitabın en ilginç bölümü, Âlî'nin Mısır'ı ziyaret ettiği iki ayrı dönem arasında Mısır'da meydana gelen değişimleri değerlendirdiği zeyl veya ek kısmıdır. Âlî ikinci seyahatinde, Kahire'yi ilk ziyaretinden farklı ve güzelliğini kaybetmiş bulur.³¹

Âlî'nin eseri, sosyolojik gözlemleri ihtiva etmesi bakımından kendisinden önceki seyahatnâmelere göre daha orijinal ve canlı bir anlatıma sahiptir. Âlî, gerek *Hâlâtü'l-Kahire*'deki gerekse Osmanlı toplum yapısı hakkında yazdığı diğer eserlerindeki

30 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s. 189-191.

31 Gelibolu Mustafa Âlî, *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1984. Eserin tanıtımı için bkz: İnci Koçak, "Yayın Tanıtımlar", *Erdem*, II/4 (1986), s. 325.

değerlendirmeleri ile Osmanlı edebiyatında daha önce benzeri görülmemiş bir türün ilk örneklerini vermiştir.

XVI. yüzyılın meşhur denizcilerinden ve aynı zamanda tanınmış coğrafyacılarından olan Seydi Ali Reis arkasında astronomi ve deniz coğrafyasına ait önemli eserler bırakmış fakat daha çok *Mirâtü'l-Memâlik* adlı seyahatnâmesi ile tanınmıştır. Onun ilmi kudreti Katib Çelebi tarafından da takdir edilmiş ve Tersane ocağına Seydi Ali Reis'ten sonra onunla mukayese edilecek bir başkasının gelmediği ifade edilmiştir. Seydi Ali Reis ecdadından tevarüs ettiği denizcilik mesleğini katılmış olduğu deniz seferleriyle pekiştirmiş, Rodos'un zabtından (1522) itibaren donanmanın Akdeniz'deki bütün hareketlerine iştirak etmiştir. Preveze muharebesinde kumandan olarak temayüz etmiş, Kapdân-ı Derya Sinan Paşa ile birlikte Trablusgarb'ın fethinde (1551) bulunmuştur.³²

Kanûnî'nin Nahcivan seferine katılan Seydi Ali Reis, ordu ile birlikte Halep kışlağında iken, Murat Reis kumandasındaki donanmanın Portekizliler karşısında mağlup olduğu ve donanmanın Basra'ya sığındığı haberi gelmiş ve Seydi Ali Reis Süveyş kaptanlığına tayin edilerek Basra'daki donanmayı Mısır'a getirmeğe memur edilmişti (1553). *Mirâtü'l-Memâlik* isimli seyahatnâme bu görevlendirmenin sonucu olarak ortaya çıkmış ve Seydi Ali Reis, Hindistan'dan Bağdat'a dönüşünde, yol arkadaşlarının, görülen şehirleri, yaşanan garip olayları, ziyaret olunan türbeleri ve çekilen meşakkati anlatan bir kitap yazmasını istemeleri üzerine eserini 1557'de İstanbul'da tamamlamıştır. Eserini Edirne'de Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim eden müellif padişahın affına mazhar olmuş ve Dergah-ı Ali müteferrikalığına getirilmiştir. Daha sonra Diyarbekir tımar defterdarlığına tayin edilmiş (1557) ve bu vazifede iken 1563 yılında vefat etmiştir.

Seydi Ali Reis görevli olarak başladığı seyahati esnasında Gücerat'ta Demen iskelesinde karaya çıkmış, oradan Belucistan, Hindistan, Sind, Afganistan, Pakistan, Maverâünnehir, Horasan, Azerbeycan vs. yerleri dolaşmış ve bu arada

32 *Mirâtü'l-Memâlik* Necip Asım'ın bir mukaddimesi ile birlikte Ahmed Cevdet tarafından neşredilmiş (İstanbul 1313) ve Hayrullah Örs ile Mustafa Nihat Özün tarafından da bazı seçmeler yapılmıştır. (*Hindistan'dan İstanbul'a*, Ankara 1935) Eser ayrıca H. Friedrich Diez tarafından Almanca'ya (Denkwürdigkeiten Von Asien, Berlin 1815, II, 133-267), M. Meriç tarafından kısmen Fransızca'ya (*İA*, 1826, IXX), A. Wambery tarafından İngilizce'ye (*The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis*, London 1899) ve Ş. Zumnunab tarafından Özbekçe'ye *Memleketler Kûzgûsi* (Taşken 1963) ismiyle tercüme edilmiştir. (Şerafettin Turan, "Seydi Ali Reis", *İA*, c. X, s. 528-531). Eserin Türkçe neşirleri: Seydi Ali Reis, *Mirâtü'l-Memâlik*, haz. Mehmet Kiremit, Ankara 1999; Seydi Ali Reis, *Mirâtü'l-Memâlik*, haz. Necdet Akyıldız, İstanbul, Tercüman 1001 Eser No: 69.

Çağatay Türkçesini şiir yazacak derecede öğrenmiştir. Hindistan'da iken Delhi hükümdarı Hümayun Şah'a yazdığı gazelleri takdim etmiş ve hükümdar tarafından Ali Şir-i Sâni iltifatına mazhar olmuştur. Çağatayca şiirlerinin bir kısmını da *Mirâtü'l-Memâlik*'te toplamıştır. Seydi Ali Reis, aruzla yazmış olduğu bazı şiirlerde "Kâtibî" takma adını kullanmıştır.

Mirâtü'l-Memâlik, 16. yüzyılda Hind ve Gücerat'ın içinde bulunduğu karışık duruma ışık tutması ve Osmanlılarla bu memleketler arasındaki münasebeti ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Seydi Ali Reis'in müşahede etmekle kalmayıp bizzat bu olayların içinde rol alması üsluba bir canlılık katmıştır.

Seydi Ali Reis'ten biraz sonra, Sultan III. Murat döneminde (1574-1595) Tokatlı Ahmet adında bir tüccarın hem ticaret, hem de seyahat maksadıyla Kâbil üzerinden Hindistan'a giderek oradan Basra, Yemen ve Hicaz yoluyla yurduna dönüşünü anlatan *Acâibnâme-i Hindistan* adlı manzum bir seyahatnâme yazdığını *Osmanlı Müellifleri* bildirmektedir.³³ Tüccar olmasına rağmen manzum bir seyahatnâme yazacak kadar şiirle uğraşmış olması seyyah Ahmed'i diğer Osmanlı seyahatnâme yazarlarından ayıran en önemli özelliğidir. Ahmed yaptığı seyahatleri manzum tarzla anlattığı seyahatnâmesine *Afâknâme* veya *Acâibname-i Hindistan* ismini vermiştir. III. Murad devrinde 284 sayfa olarak yazılan kitabın başında müellif, soyundan ve Tokat'tan bahsetmektedir. Tokat'ı "Çinde bile eşi bulunmayan bir ulu şehir" şeklinde tanıtan yazar, şehrin tüccarlar arasında çok ünlü olduğunu, adının âlemde söylendiğini ifade eder.

Osmanlı seyahatnâmelerinin bir türü olarak kabul edebileceğimiz sergüzeştnamele de yolculuk gözlemleri veya şehir tasvirleri bakımından değerli bilgiler vermekte olup bu türün bilinen ilk örneği olan Hindî Mahmud'un *Sergüzeştname*sine, 1114 beyitten oluşan manzum bir eserdir.³⁴ İnebahtı savaşını takip eden yıllarda (979/1571 sonrasında) İtalyanlara esir düşen Hindî Mahmud, eserinde Sicilya/İtalya bölgesinde Messina, Napoli ve Roma hapishanelerinde yaşadıklarını ve bölge halkının günlük yaşantılarını manzum olarak anlatmaktadır. Roma ve papalık hakkında verdiği bilgiler ve esirlerin nakli esnasında yaşananlar, eserin dikkat

33 Fakat bu eserin nüshalarına henüz ulaşılammıştır. Halis Turgut Cinlioğlu tarafından yazılan *Tokat Vilayeti Meşhurları* isimli eserde (Aksisada Matbaası, Samsun 1950, s. 11-12) eserin bir nüshasının Hariciye memurlarından Bombay başşehbenderi Mahrukizada Cafer'de olduğu Ahmet Tevhid Bey'e istinaden haber verilmektedir. Cinlioğlu'nun eseri gördüğü, eser hakkında verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

34 Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (nr. 2162) 42 varaklık eksik bir nüshası günümüze ulaşan eser için bkz: Ahmet Karataş; *Hindî Mahmud Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Kısas-ı Enbiyasının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2011, c. I, s. 179.

çekici bölümlerini oluşturmaktadır. Eserin dili akıcı ve kolay anlaşılır bir özelliktedir. III. Murat tarafından fidye ödenerek esaretten kurtarılan Mahmud, eserini İstanbul'da Sultana takdim etmiştir.

Hindî Mahmud'dan sonra Macuncuzâde Mustafa'nın *Ser-güzeşt-i Esîr-i Malta* adlı eseri de XVI. yüzyılda yazılmış bu tür eserlerin ilgi çekici bir örneğidir. Kadı olarak tayin edildiği Baf'a giderken Nisan 1597'de St. John şövalyeleri tarafından kaçırılıp Malta'ya götürülen yazarın 1599 yılına kadarki esaret hayatını anlattığı eser, esaret hatıraları içinde en zengin malzeme ihtiva edenlerden biridir. Macuncuzâde, eserini Malta'da esirken yazmıştır. Macuncuzâde'nin eserini yazmasındaki asıl gayesi serbest kalmak için mali yardım elde etmek ve devlet yöneticilerinin dikkatini esirler konusuna çekmektir. Edebî bir gayeyle yazılan eserde esirlik hayatından bahseden şiirler öne çıkar. Ayrıca Macuncuzâde yazdığı kasidelerle padişahın ve valide sultanın yardımını temin etmeye çalışır. XVI. yüzyılda esaret hatıraları şeklinde kaleme alınan bu tür eserlerin ortak özelliği, esirlerin gittikleri ülkeler ve halkın gelenek ve göreneklerinden daha ziyade kendi durumlarını ön plana çıkarmış olmalarıdır. Bu eserlerin temel amacı merak, ilgi ve merhameti celbetmeye çalışmaktı ve bunun için de olağanüstü bir macerayı anlatmalı ve şaşırtıcı olaylarla dolu olmalıydı.³⁵

Osmanlı sefer günlükleri olarak nitelendirebileceğimiz ruzname veya menâzil türü eserlerden bir kısmı da seyahatnâme türüne dahil edebileceğimiz niteliktedir. Bunların en eski örneklerinden biri olan *Haydar Çelebi Ruznamesi*, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferini anlatmaktadır.³⁶ Kanûnî dönemi ruznameleri de bu eserde toplanmıştır. Kanûnî'nin Belgrad seferine ait ruzname yazma bir nüsha esas alınarak ayrıca neşredilmiştir.³⁷ Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* adlı eseri de Kanûnî'nin Irakeyn seferi güzergahını tanıtan bu türün en önemli eserlerinden biridir.

35 Fahir İz, "Macuncuzade Mustafa'nın Malta Anıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (1970), s. 69-122; İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 5 (1973), s. 77-84; Nicolas Vatin, "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı", çev. Işık Ergüden, *Cogito*, 19 (1999), s. 176-178.

36 Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, c. I-II, İst 1274-1275, s. 458-515; Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", s. 170.

37 Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Süleymans*, Wien: Verl. des Verb. der Wiss. Ges. Österreichs, 1978. Bu ruzname şu başlığı taşır: "Belgrad seferinin menâzili tafsilidir ki zikr olunur. Devletlü padişah e'azzallahu ensârahû devlet ve şevketle Mahrûse-i İstanbul'dan kal'a-i Belgrad'a varup giru mahmiye-i mezbûreye gelince cemi' menâzil rûz-be-rûz zuhûr iden hâdisâtıdır ki ketb olur. El-vâki' Fi 11 Cumâzi'l-âhir sene 932". (Metin kısmı, s.1). Metnin neşri için bkz: (Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, İstanbul 1274-1275, s. 507-515).

Hac ibadeti, İslâm toplumlarında ve özellikle de Osmanlılarda uzun mesafe yolculukların anlatıldığı yeni bir türün doğmasına sebep olmuş ve XVI. yüzyılda, Menâzilü'l-Hac türü eserlerin de ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Hac hakkında yazılan eserler arasında hac yolu güzergahını tarif edenlerin yanısıra hac yolu üzerindeki şehirler hakkında kısa bilgi verenler ve hac ibadetinin usullerinden bahseden eserler de mevcuttur. Bunlar genel olarak Menâzilü'l-Hac ismiyle tanınmıştır. Bu tür eserlerin çoğu, İstanbul, Mısır, Şam ve Mekke arasındaki güzergahı izleyen ve bunlar arasındaki mesafeyi mil veya saat hesabıyla bildirilen rehber kitaplardır. Nesir ve manzum olmak üzere kaleme alınan hac rehberlerinin en eski tarihliyelerinden biri XVI. yüzyılda yazılmış olan Şemseddin Mehmed'in *Menâzilü'l-Haremeyn* adlı eseridir. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait bir diğer eser ise Kayıt ed-Davudî'nin *Menâzilü'l-Haremeyn*'idir. Osmanlı toplumunda oldukça ilgi gören bu tür eserler sonraki yüzyıllarda zengin bir literatürün oluşmasına sebep olmuştur.³⁸

Osmanlı seyahatnâmeleri kapsamında değerlendirilebilecek bir grup da devlet adına resmi görevlerle yabancı ülkelere gönderilmiş kimselerin yolculukları ile gittikleri şehir ve ülkeler hakkında yazmış oldukları seyahat raporlarıdır. Bunlar sefaretnamelerden farklı olarak devlet merkezine rapor veya arz şeklinde sunulmuş belgeler olup edebi bir gayeyle kaleme alınmamışlardır. Bunların en ilginç ve en eski örneklerinden olan ve muhtemelen 1483 tarihinde yazılmış olan Barak Reis'in seyahat raporu Şehzade Cem meselesiyle ilgili olarak II. Bayezid'e sunulmuştur (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E 10589). Barak Reis, Cem'in Rodos Şövalyeleri'nin elinde olduğu bir dönemde, Savoie Dükalığına ve oradan da Fransa'ya geçmişti. Sade bir Türkçeyle yazılmış rapor, deniz ve kara yolculuklarının yanısıra Barak Reis'in taraflarla yaptığı diyaloglar bakımından da ilginç pasajlar ihtiva etmektedir.³⁹ Yine resmi bir görevle fakat ilkinden farklı olarak elçi sıfatıyla Macar Kralı II. Vladislav nezdine Budin'e gönderilen Hacı Zağanos'un 1495 yılına tarihlendirilen takrîri de XV. yüzyılın küçük hacimli seyahat raporları arasında sayılabilir.⁴⁰

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 1562 yılında Açe'ye gönderilen Lutfi isimli bir görevlinin sefaret raporu da bu tür resmî seyahat raporlarına örnek

38 Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Ankara 2002; *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, Şeşen, R., Bekar, M. S., Gülcan ve Furat, A. H., c. I, İstanbul IRCICA, 2000, s. XXXVIII.

39 Serafettin Turan, "Barak Reis'in Şehzade Cem Meselesiyle ilgili olarak Savoie'ya Gönderilmesi" *Belleten*, 103 (Temmuz 1942), s. 539-555.

40 Kemal Beydilli, "Sefaretname", *DİA*, c. 35, s. 290. Belge için bkz: Gümeç Karamuk, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten* 216 (1992), s. 391-403.

gösterilebilir. Sefaret heyeti yanında çok sayıda silah, top ve topçuyu da beraberinde götürüyordu. Lütfi'nin raporu bölge hakkında kısa bilgiler vermektedir.⁴¹

XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme

Öz ■ Osmanlı seyahatnameleri üzerine yapılan çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Elimizde seyahatnameler için hazırlanmış derli toplu bir katalog mevcut olmadığı gibi bunların tam bir listesine de sahip değiliz. Bu durum, kütüphane kataloglarımız mükemmel bir şekilde tamamlanmadıkça, her türlü çalışma için ortak bir sorun olarak kalmaya devam edecektir. Bu sebeple bu araştırmada, mevcut bilgi ve literatürden hareketle XVI. Yüzyılda yazılmış Osmanlı seyahatnameleri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Seyahatnameleri, Osmanlı Edebiyatı.

⁴¹ Giancarlo Casale, "His Majesty's Servant Lutfi: The Career of a previously unknown sixteenth-century ottoman Envoy to Sumatra based on an Account of his Travels from the Topkapı Palace Archives", *TURCICA*, 37 (2005), s. 43-81.